

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

**ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოები
ტოპონიმები ფრონეს ხეობაში**

ფრონეს ხეობა მდებარეობს ზემო ქართლში და როგორც ცნობილი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი თავის თხზულებაში „საქართველოს გეოგრაფია“ აღნიშნავს, იგი ექვსი მდინარის ხეობებისაგან არის შემდგარი და ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს. ამ ხეობებს სტრატეგიული ადგილი ეჭირა ისტორიულ წარსულში და ქართლ-იმერეთის საკვანძო პუნქტს წარმოადგენდა.

მხარის შესახებ ორ ათეულზე მეტი შრომა გვაქვს გამოქვეყნებული როგორც ტოპონიმის, ისე ჰიდრონიმის საკითხებზე. ამჟერად კი გავაანალიზებთ ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოებ ტოპონიმებს, რომლებიც მნიშვნელოვან ინფორმაციებს შეიცავენ მხარის მთელი რიგი საკითხების შესახებ, რომელთა ჩართვა სამეცნიერო ველში აუცილებელია, მათ შორის პოლიტიკური თვალსაზრისითაც.

ვახუშტი ბაგრატიონი ფრონეს ხეობის აღწერისას აღნიშნავს: „რუისის დასავლეთით არს დვანის წყალი, ბრეთის დასავლეთით არს ფცის წყალი, დვანის წყალს ერთვის ხევი კოლიბურისა, ამ ხევს ზეით ერთვის ხევი წუნარისა. ამ წყალს მოერთვის დასავლიდან ნულის ხევი, ამ ხევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდან ყორნისისხევი, ყორნის ზეით წორბისს ერთვის ამ წყალს ბტანისხევი“... (ვახუშტი, 1997).

დვანის წყლის დასავლეთით არის ფცის წყალი. აქვე დასახლებულია ტკოცის ხევი, ლოღეთის ხევი. ბრეძის წყალი, წალვლის წყალი, აბანოს წყალი და სხვა ჰიდროლოგიკები.

ფრონეს ხეობა რელიეფის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა; ეს ეხება როგორც მთას, მთისწინეთს, ისე ბარს, სადაც არის სავარგულები, ტყეები, სათიბეები, ქედები, და ყველას და ყველაფერს თავისი საკუთარი სახელი აქვს. ეს სახელები ძირითადად კომპოზიტის პირველი ნაწილია, ხოლო მეორე – ჰიდროაპელატივი. ეს უკანასკნელი ტერმინი აპელატივი სპეციალურ ლიტერატურაში განიმარტება, როგორც საზოგადო სახელი საკუთარი სახელის საპირისპიროდ, რომელიც გამოყენებულია ტოპონიმად, ანთროპონიმად.

მხარე საქართველოს ცენტრალური ნაწილი იყო და დასერილია სამიმოსვლო გზებით, რაც მოსახლეობისათვის ხელსაყრელი იყო როგორც მოძრაობისათვის, ისე ცხოვრებისათვის. აქ ძირითადად ქართველი ტომები სახლობდნენ, რაც არქეოლოგიური მასალითაც არის დადასტურებული (ს. მაკალათია, 1948; ო. ჯაფარიძე, 1956). გვიანფეოდალურ ხანაში პოლიტიკური მოვლენების გამო მხარეში დამკვიდრდა მოსახლეობა, რომლებიც ტაოდან, მესხეთიდან, ჯავახეთიდან, დვალეთიდან, იმერეთიდან, რაჭიდან არის მოსული. ამის შესახებ აღნიშნულია წყაროებში.

როგორც მხარის ტოპონიმთა ანალიზი გვიჩვენებს, ისინი დიდი ხნის წინათ არიან წარმოშობილი და სიცოცხლისუნარიანობით გამოირჩევიან. მაკროტოპონიმები ძირითადად გვხვდება როგორც ინდივიდუალური სახელწოდებები, მსხვილი გეოგრაფიული სახელწოდებების აღსანიშნავად, მიკროტოპონიმები კი ძირითადად მოსახლეობის ხსოვნაშია და, შეიძლება ითქვას, რომ ის მაინც ასახავს წარსული ისტორიული ცხოვრების რეალურ სურათს.

ხეობის ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოები ტოპონიმები და ანთროპონიმები ბევრია როგორც ისტორიულად, ისე დღესაც. ამჯერად მხოლოდ დასავლეთის მხარის ამ ტიპის ერთეულებს წარმოვაჩინო. სოფლის, გვარის წარმოსაქმნელად აქტიურად მონაწილეობს აპელატივები: **წყალი, წყარო, დეღე, ხევი, ჭალა**, რაც ხელს უწყობს იმას, რომ დავიწყებას არ მიეცეს მიკრო- თუ მაკროტოპონიმი, ანთროპონიმი.

ფცის ფრონეს სოფელ ხუნდისუბანში ლებეურის მთიდან სათავეს იღებს ხევი, რომელსაც **ხახუტაანთ ხევი** ეწოდება. ხევის მარცხენა მხარეს დღევანდელი სოფლის განაპირას ცხოვრობდნენ ხახუტაშვილები და ამ გვარის მიხედვით დაერქვა ეს სახელი. 1715 წლის „რუისის საეპისკოპოსო დავთრის“ მიხედვით, ხუნდისუბანში ცხოვრობდნენ ხახუტაშვილები, რომლებიც მერე სოფელ მეჯვრისხევში გადასახლდნენ, სახელწოდება კი დარჩა. ამავე სოფელში არის **ტრანკაანთ ჭალა** ფრონეს მარცხენა ნაპირზე, რომელიც ტრანკაშვილების გვარს უკავშირდება.

აღნიშნული გვარის ხალხი დღეს სოფელში აღარ არის და ისინი ძირითადად დვანის ფრონეს სოფელ ავენეში ჩასახლდნენ. ამავე სოფელში არის **გიუნაანთ** (გიუნაშვილების) **წყარო**, რომელიც ასევე გადაშენებული გვარია ამ სოფელში.

სოფელ ძვილეთის ძველი სახელწოდებაა „ძვილეთი“ (ვახუშტის რუკა), რომელიც პატარა მდინარე **ლოღურას ხეობაში** მდებარეობს. სოფელი ღოღეთი ნასოფლარია და ჰიდრონიმმა სახელი **ურ** სუფიქსის დართვით მიიღო. ღოღეთი წარმოადგენს პატარა დასახლებას, რომელიც დღეს ნასოფლარია.

ოქრუაანთ წყალი, ეს სახელი დაკავშირებულია გვარ ოქრუაძესთან, რომლებიც სოფელ ხუნდისუბანში ცხოვრობდნენ და მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, როცა ძვილეთში ჩასახლდნენ, ტატიშვილების მამულში, ძველი ნასახლარები აღადგინეს და წყალიც გაიყვანეს, რომელსაც დღესაც იყენებენ. აღნიშნული გვარი დღეს ოქრუაშვილია, რომლებმაც კარგად იციან თავიანთი გვარის ისტორია.

ბუხრების წყარო – ამ ადგილების სახელი დაკავშირებულია დუღარაძის გვართან, რომლებიც აქ სახლობდნენ და მათი ნასახლარები ახლაც არის.

წყაროსხევი არის ღოღურას მარჯვენა შენაკადი.

ტბები – სოფლის აღმოსავლეთის ჭაობიანი ადგილია, სადაც 10 ჰექტარი სახნავი ადგილია.

დათუნა ხევი – ღოღურას მარჯვენა შენაკადია, სახელი დარქმეულია დავით ტატიშვილის სახელის მიხედვით.

წყაროსთავის მიწები – ჰიდრონიმი და სახნავი ადგილები სოფლის სამხრეთით.

კოჟალეთის წყარო – მდებარეობს სოფლის სამხრეთით.

სოსუაანთ წყარო – სახელი დარქმეულია სოსო ტატიშვილის სახელის მიხედვით.

სოფლის წყარო – ეძახიან წყალსაც, რომელიც ღოღურას სისტემიდან არის გამოყვანილი და დღესაც მოქმედებს.

სოფელი ქალეთი ფცის ფრონეს დასავლეთით მდებარეობს, სადაც ჩამოდის მუხაურის ფრონე, რომელიც მტკვრის მარცხენა შენაკადია.

ღელის წყალი – ჩამოდის ნასოფლარ ჭვრინისიდან და ფრონეს მარცხენა შენაკადია.

მეტეხის (ნასოფლარი) წყალი – ფრონეს მარჯვენა შენაკადი.

კოდიწყარო – მარჯვენა შენაკადია.

ნაშვრების წყარო – მარცხენა შენაკადია.

მიმინოს წყარო – მარჯვენა შენაკადია.

აგრიხევი – მარჯვენა შენაკადია.

რომანოზის წყარო – სახელი დარქმეულია რომანოზ ნადირაძის სახელის მიხედვით, რომელმაც ეს წყარო მოაწყო.

გოგალაძეების წყარო – სახელი დარქმეულია აქ მცხოვრები გოგალაძეების გვარის მიხედვით.

ნაქურმათხევი – მცირე ხევია სოფლის სამხრეთით.

ნებერიძის ღელე – სახელი დარქმეულია ნებერიძის გვარის მიხედვით, რომლებიც, 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით, აქ სახლობდნენ. სახელწოდებაში (ნებერიძე) ი ხმოვანი დაკარგულია ფონეტიკური ცვლილებით.

ამ სოფელში სახლობდა ასევე (1715) კახათელიძეები და ამ გვარის მიხედვით არის ჰიდრონიმი კახათელიძის ხევი, სადაც არის რამდენიმე ნასახლარი და ბუჩქნარი.

სოფელი ფათქინეთიც მოხსენებულია 1715 წლის დავთარში, როგორც მოზრდილი სოფელი. აქ სახლობდნენ: შალიბაშვილი, ჭილაძე, მიქაძე, იალანაშვილი, დუჩიძე, ოსაძე, მახათაძე, სახუაძე, ცხადაშვილი. დასახლებულ გვართაგან ბოლო ექვსი სოფელში აღარ სახლობს, ისინი ქართლის სხვადასხვა სოფლებში არიან წასულები.

ჰიდრობიექტებიდან აღსანიშნავია:

კოტეს წყარო, რომელიც შალიბაშვილის საკუთრება იყო.

ნაფუზრის წყალი, რომელიც დუჩიძეების გვარს უკავშირდება.

წიფლითის ხევი, რომელსაც ნასოფლარ წიფლითის სახელი შემორჩა.

დამშრალი წყარო, რომელიც გაზაფხულზე გამოვარდება ხოლმე და ზამთრის დაწყებისას წყდება.

მხარის უკიდურესად დასავლეთით მდებარეობს ლოპანის წყალი. ამ მდინარის მარჯვენა მხარეს არის პატარა დასახლება წნელისი, რომელიც 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით არის მწყვდელისი, მთლიანად ქართული მოსახლეობით, ამჟამად კი შერეულია.

აქ დავაფიქსირეთ აბედის ღელე, რომელიც ფრონეს მარჯვენა შენაკადია. სიტყვა აბედი მხარეში ერთგვარი მადნის სახელია, ხოლო სულხან-საბა მას ასე

განმარტავს: აბელი ეს არის ნივთი მსწრაფლ ცეცხლის შემწყნარებელი (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ციხის დელე – ჩამოუდის იქ მდებარე სოფლის ციხეს და მდინარის მარცხენა შენაკადია.

იმერეთის დელე – გამოდის იმერეთთან მოსაზღვრე ქედიდან და მდინარის მარცხენა შენაკადია.

საღორიას წყალი – ესეც მდინარის მარცხენა შენაკადია.

ლაშეწყალი, მდებარეობს სოფლის აღმოსავლეთით.

წადვლის ხევი, ხევი, აქ ორია, რომლებიც სოფელ წადვლის მიდამოებიდან იღებენ სათავეს.

კოდის წყალი – სოფლის აღმოსავლეთით. კოდი ასე აქვს განმარტებული სულხან-საბას: კოდი სწორი სარწყავი ესე არის: ახლითა ლიტრითა თუხტისა წონა (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ლოპანის წყალზე მდებარეობს მცირე დასახლება ლოპანი, სადაც დავაფიქსირეთ: კაკლისდელე, ცივდელე, თომას წყარო (გაჩეჩილაძე), ლაფის წყალი, რგვალმინდვრის წყალი, გვირგვინის ქალა, ბარისას დელე (საკუთარი სახელი).

ამავე ხეობის სათავეში ნასოფლარ ბზისხევის ხსენებული სახის ტოპონიმები: კაპრების (ჯონჯოლი) წყარო, უთევზო დელე, ბადისდელე, ქიმსების წყალი, დელე (სამხარაძეები), ედიშელის წყარო (შუბითიძე), რიკაძეების (გვარია) წყარო და მრავალი სხვა.

საყურადღებოა, რომ, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, ხეობის ზემო წელის ჰიდრონიმებს ეწოდებათ წყალი, ხევი, ხოლო დაბალ ზონაში უკვე ეწოდებათ ფრონე, შდრ: დვანის ფრონე და სხვა. სულხან-საბას წყალი განმარტებული აქვს როგორც - წვიმითა და თოვლისნადნობი, ხოლო წყარო ვითარცა მდუღარე, ხოლო რა წყარონი შეკრბებიან და ჩაეღენ ხევი ეწოდების, ხოლო დიდთა მდინარეთა სადა კაცთა მიერ განვლად შესაძლებელ არს უწოდთ ფონსა (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ყველა ფრონე ადვილად გასასვლელია ფეხით მოსიარულეთათვის და ჩანს, რომ ეს სიტყვა, სადაც ჩვეულებისამებრ რ ბგერა არის ჩართული, დამახასიათებელია ქართლურისათვის.

ენობრივად მსაზღვრელები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი. მაგალითად ანთ სუფიქსი ზოგადად საკუთრება-კუთვნილების გამომხატველია ქართლურ დიალექტში, სადაც იმერულისა და ქართლურის ნაზავი მეტყველება არის წარმოდგენილი. მაგალითად: მამაცაანთ (მამაცაშვილების) ტბა ზემო ოქონაში; (მ)ლაშე წყალი – სახელობით ბრუნვაში; დალას წყარო, დვლების (დვლები გვარია) ქალა, ქაობის წყალი – ნათესაობით ბრუნვაში და სხვა.

ფრონეს ხეობის ტოპონიმოკური მასალის აღნუსხვა და პუბლიკაცია მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ენობრივი კუთხით, არამედ პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. საშუალება გვეძლევა შევადაროთ ძველი და თანამედროვე ფორმები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- დავთარი, 1915 – რუისის სამწყსოს დავთარი, 1715.
 ვახუშტი, 1997 – ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997.
 ვახუშტი, 1745 – ვახუშტი ბაგრატიონი, რუკები, 1745.
 ე. თაყაიშვილი, 1907 – ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პირველი, ტფ., 1907.
 ს. მაკალათია, 1948 – ს. მაკალათია, დვანის ნეკროპოლის არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1948.
 ს. მაკალათია, 1963 – ს. მაკალათია, ფრონეს ხეობა, თბ., 1963.
 ს.-ს. ორბელიანი, 1991 – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991.

NIKOLAZ OTINASHVILI

TOPONYMS OF THE PRONEGORGE COMPOSED
OF HYDRO-APPELLATIVES

The *ProneGorge* is a gorge located in the upper Kartli. According to Vakhushti Bagrationi, the gorge occupies a large territory consisting of six river ravines. Having a strategically significant location in the historical past, these ravines had a crucial importance for Kartli and Imereti.

The *ProneGorge* features a diverse terrain, which generally includes mountainous area, the foot-hill and the plain, where agricultural land, forests, hayfields and ridges are situated. Every place has its own name, being the first component of the composite nouns with hydro-appellatives as a second component.

The *ProneGorge* is rich in toponyms and anthroponyms composed of hydro-appellatives. Such geographical names are the focus of the present article. The following appellatives are widely used in village names and the surnames: *tsqali*, *tsqaro*, *ghele*, *khevi*, *chala*. For instance, *romanozistsqaro*, *nebieridzishghele*, *kodistsqali*, etc.

Identifying as well as publishing toponymic materials of the *ProneGorge* is important both for linguistic and political purposes.